

V SİNİF ƏDƏBİYYAT DƏRSLƏRİNDƏ FƏNDAXİLİ İNTEQRASIYADAN İSTİFADƏ İMKANLARI

Hər bir şəxsiyyətin həm formalaşmasında, həm də inkişafında məktəb xüsusi və əsas rol oynayır. Ona görə də məktəbdə tədris olunan fənlər kimi mövzular da xüsusi seçilir. Fənlər arasında ədəbiyyat fənninin xüsusi rolu vardır. Çünki məhz bu fənn vasitəsilə şagird ətraf aləmi, cəmiyyəti dərinlən dərk edir, düzgün şəxs kimi formalaşır. Bu fənn şagirdlərə doğruluğu, vətənpərvərliyi, ailə sevgisini, bir sözlə insani hissləri aşılayır. Ona görə də bu fənni tədris edən müəllim fənninə daha diqqətli, həssas yanaşmalıdır. Bütün fənn müəllimlərinin birinci vəzifəsi tədris etdiyi fənni şagirdə sevdirmək olmalıdır. Bunun üçün düzgün metodlardan istifadə etməli, uşaqlarda motivasiya yaratmağı bacarmalıdır. Fənni sevdirmək, dərinlən izah etməyin digər bir yolu da fəndaxili əlaqə yaratmaqdır. Belə olan halda şagird keçilən mövzunu daha yaxşı mənimsəyir, həmçinin digər keçilən mövzularla əlaqə yaradılan zaman keçmiş dərsləri xatırlayır. Həm də müxtəlif mövzuların əlaqələndirilməsi öyrədilən materialların daha rahat, asan mənimsənilməsinə, obrazlı təfəkkürün inkişafına kömək edir. Belə əlaqələndirmə olan zaman şagirdlər bir həqiqəti də dərk edirlər ki, təbiətdə və cəmiyyətdə olan hər şey bir-biri ilə əlaqəlidir, bir-birindən asılıdır. Deməli, bu mənada, ədəbiyyat fənninin tədrisi prosesdə fəndaxili inteqrasiyanın rolunun müəyyənəşdirilməsi aktual məsələlərdən biridir.

İnteqrasiya özü nə deməkdir?

“İnteqrasiya” latın dilindəki “interger” sözündən olub, “bərpa olunma”, “doldurma”, “hissələrin bütöv bir tam halında birləşməsi”, “bütöv”, “bütövləşmə” deməkdir. Yəni inteqrasiya hissələrin birləşməsi, bütövləşməsi mənasını bildirir. Savadı olan hər bir insan ətrafda baş verən hadisələrin yaranma səbəbini açıqlamalı, ona münasibət bildirməyi bacarmalıdır. Müasir dövrümüzdə təhsil də öyrənənlərdən bunu tələb edir.

Bəs inteqrasiyadan nə kimi istifadə olunur? Bildiyimiz kimi, məktəbdə tədris olunan fənlər arasında bağlılıq, əlaqə var. Əslində, bu bağlılıq sadəcə müasir dövrdə yox, keçmişdə də olub; bütün dövrlərdə fənlər bir-biri ilə sıx əlaqədə olmuşdur. Nəsirəddin Tusi yazırdı ki, “şagird hansı fənni öyrənmək, o sahədə ixtisas sahibi olmaq istəyirsə, o fənlə əlaqəsi olan bütün elmlər və sənətlərlə tanış olmağa həvəs göstərməlidir, məsələn, yazı-pozu sahəsində mütəxəssis olmaq istəyən başqa əlaqədar elmlərdən, ədəbi fənlərdən baş çıxarmalıdır”. Müasir təhsil sistemində də bu məsələ xüsusi qabardılır. Tədris zamanı şagirdlərdən tələb olunur ki, müəllimlərinin yardım vasitəsi ilə fəndaxili, fənlərarası əlaqələri tapıb üzə çıxarmağı bacarsınlar.

Fəndaxili əlaqə: bir fənn daxilində bir neçə mövzunun, bölmənin arasındakı əlaqənin qurulmasına xidmət edir. Naxçıvan Dövlət Universitetinin əməkdaşı Rumiyyə Piriyyəva fəndaxili inteqrasiyanı bu cür izah edir: “Fəndaxili inteqrasiya müəyyən bir fənnin aşladığı anlayış, bilik və bacarıqların əlaqələndirilməsi, fənn daxilində səpələnmiş faktların sistemləşdirilməsidir. Bu mənada inteqrasiya olunmuş məzmun informativ cəhətdən daha tutumlu olur, şagirdlərin daha əhatəli kateqoriyalarla düşünmə bacarığı formalaşdırılmasına kömək edir” O göstərir ki, təhsilin ibtidai

pilləsində fəndaxili inteqrasiyadan daha geniş istifadə olunur. Çünki bu cür inteqrasiyada dəyərlərin dərinədən dərk olunması xüsusidən ümumiyyə və ya ümumidən xüsusiyyə doğru ola bilər.

Fəndaxili inteqrasiya iki cür olur:

1. üfüqi;
2. şaquli inteqrasiya (1, s. 6).

Üfüqi inteqrasiyada əsas məsələ budur ki, burada məzmun xətləri əlaqələndirilməklə fəndaxili inteqrasiyadan istifadə olunur.

Şaquli inteqrasiyada isə sinifdən-sinfə tədricən genişlənən məzmun xətləri arasında varislik təmin olunur.

İnteqrasiyanın aşağıdakı növləri də var:

1. Fənləri əlaqələndirilərək inteqrasiya:
 - a) İki fənni uyğunlaşdıraraq;
 - b) Bacarıqları inteqrasiya edərək;
 - c) Bir fənn çərçivəsində inteqrasiya;
 - d) Sərbəst inteqrasiya.
2. Fənləri birləşdirilərək inteqrasiya:
 - a) Fənnə əsaslanaraq;
 - b) Mövzuya əsaslanaraq;
 - c) Layihələrə əsaslanaraq;
 - d) Digər şərtlərə əsaslanaraq.

Ədəbiyyatda fəndaxili əlaqə dedikdə isə, ilk növbədə, eyni sinifdə və müxtəlif siniflərdə söz sənətinin, hər hansı bir mövzunun, problem üzrə əlaqələndirilməsi başa düşülür. Təcrübələr də göstərir ki, şagirdlər dərslərdə inteqrasiya yaradılan zaman mövzunu daha dərinədən, daha mükəmməl mənimsəyir, dərs yadda qalan olur, dərslər maraqlı, “rəngarəng” olur və şagirdlərdə yaradıcılıq, tədqiqatçılıq meyilləri yaranır (6, s. 9).

V sinif ədəbiyyat dərslərinə nəzər saldıqda məlum olur ki, yeni dərslərdə və metodik vəsaitdə bütün ədəbi-bədii materialların interaktivlik zəmində öyrədilməsi imkanları diqqət mərkəzində saxlanılmışdır. Bu da, təbii ki, müsbət haldır.

V sinif şagirdi ədəbiyyat fənni ilə yeni tanış olur. Lakin bu günə qədər o, əlifba, oxu kimi dərsləklə tanış olub, ibtidai sinif müəlliminin köməyi ilə bir çox ədəbi əsərlərə müraciət edib, sinifdən xaric oxu üçün kiçik şeirlər əzbərləyib, mətnlər öyrənib. Bu səbəbdən də, V sinif ədəbiyyat fənnini tədris edən müəllim təlim prosesində aşağı sinif dərsləklərindəki əsərlərlə əlaqə yarada bilər. Belə ki, V sinifdə tədris olunan mövzulardan biri də Bəxtiyar Vahabzadənin “Ağ saçlar” şeiridir. Şeirin adından kimin ağ saçlarından danışıldığı məlum olmur, yəni şeirin hansı mövzuda olması şagirdlərə ilk öncə məlum olmur. Müəllim uşaqlara “Məktəb yolları” şeirini xatırlada bilər. O şeirdə bir çox yollar olduğunu, lakin bir yolun hər zaman insan xatirində qalacağını, hətta qocalanda belə unutmayacağını söyləyir. Bu yol məhz məktəb yoludur. Şagirdlər müzakirə yolu ilə şeiri xatırlayır, məzmununu danışır, hətta sinifdə hansına şagird əzbərdən də söyləyə bilər. Ondan sonra müəllim yeni dərslə, Bəxtiyar Vahabzadənin “Ağ saçlar” şeirinə qayıdır. Orada da məktəbdən, müəllimdən danışıldığını söyləyir.

Əzəmətli bir binanın qarşısından **hər keçəndə**

Dayanıram... Gizli bir hal doğur məndə.

Bu binanın duruşunda nə **hikmət** var!

Çoxdur onun qarşısında məntək ayaq saxlayanlar...

O, məktəbdir. o anadır, o şüarlar çırağıdır,

Dünyaları dəyişdirən pək əməllər ocağıdır.

Hər daşında, kərpicində mənim min bir xatirəm var.

Bunu ancaq duya bilər bu hiss ilə yaşayanlar (4, s.18).

Şeirin sonunda məlum olur ki, ağ saçlar ömrünü, gününü uşaqların təlim-təربiyəsinə həsr edən müəlliminin ağ saçlarıdır... Şeirin sonunda uşaqlara ədəbiyyat nəzəriyyəsinə heca vəznə barədə ümumi məlumat verilir. Müəllim nəzəriyyəni daha yaxşı öyrətmək üçün uşaqlardan hansı şeirləri bildiyini soruşa bilər, sonra uşaqlar söylədikləri şeirlərin bəndlərinə diqqət edərək heca vəzninə

uyğun gəlib, gəlmədiyinə fikir verir, sonda dəqiq nəticəni söyləyə bilərlər. Əlbəttə, müəllim fikirlərin doğru olub-olmadığını söyləməli, səhvləri izah etməlidir. Bu yolla uşaqlar həm keçən dörd ildə əzbərlədikləri şeirləri xatırlayacaqlar, həm də heca vəzninin mahiyyətini daha dərinlən mənimsəyəcəklər. Çünki müasir təhsil əzbərçilik məktəbi deyil, məntiq, tərəküür məktəbidir. Bu gün bizlərə yalnız uşağın tərifi əzbərdən deməsi lazım deyil, bununla yanaşı o öyrəndiyini tətbiq etməyi də bacarmalıdır.

V sinif şagirdinə Nizami Gəncəvinin “Kərpickəsən kişinin dastanı” əsəri tədris olunur. Şagirddən əsəri təhlil etmək tələb olunur. Əsərin standartı 1.2.2; 1.2.4; 1.1.2; 3.1.3. şəklindədir (3, s.171). Bu əsəri tədris etməkdə məqsəd budur ki, şagirdlərdə yazılı və şifahi nitq inkişaf etsin, təhlil etmə bacarıqları tərkiilləşsin, uşaqlarda əməyə və əməkçi insanlara qarşı sevgi, rəğbət hissləri oyansın. Bu əsərdə inteqrasiyadan istifadəni Təhsil Problemləri İnstitutunun aparıcı elmi işçisi, pədaqogika üzrə fəlsəfə doktoru, dosent Asya Bəkirova, müəllim əsəri keçən zaman şagirdlərdən əmək mövzusunda yazılmış şeirlərdən nümünə çəkmələrini tələb edə bilər, şəklində izah etmişdir.

Məqaləni oxuyan zaman belə qənaətə gəlirik ki, bu əsəri tədris edən müəllim asanlıqla folklorla əlaqə yarada bilər. Şifahi xalq ədəbiyyatımızın dəyərli, ilk nümünələri olan əmək nəğmələri ilə bu əsər arasında inteqrasiya yarada bilərik. Beləliklə, şagirdlər folklor nümünələri ilə tanış olar, onları da əzbərdən söyləyə bilərlər.

Həmçinin, V sinif şagirdlərinə ədəbiyyat fənnini tədris edən müəllim bilməlidir ki, uşaqlar bundan bir il öncə, yəni, IV sinifdə Nizami Gəncəvinin “Az danışmağın gözəlliyi” adlı şeirini keçmişlər. Şair burada da gənclərə nəsihət, tövsiyə verir. Həmin müəllim bu ilki “Kərpickəsən kişinin dastanı” əsəri ilə “Az danışmağın gözəlliyi” adlı şeir arasında əlaqə yarada bilər. Bunu da bilmək lazımdır ki, V sinif şagirdləri həm də III sinifdə tədris alarkən Nizami Gəncəvinin həyatı haqqında kiçik məlumat almış, onun “Xəmsə”sinin olduğunu öyrənmiş və “Fitnə” haqqında olan hekayə ilə tanış olmuşlar. Bütün bunlarla inteqrasiya yaradaraq Nizami haqqında daha geniş, dolğun məlumat verib, yeni dərsi keçmək olar.

V sinif dərslərinə nəzər saldıqda Süleyman Rüstəmin “Azərbaycana gəlsin” şeirini görürük. Bu şeir uşaqlarda vətən sevgisi oyadır. Xüsusilə şagirdlər Azərbaycanın gözəlliklərini şeir vasitəsilə dərinlən duyurlar. Şeirə keçməmişdən öncə müəllim uşaqlardan “vətən nədir?”, “niyə “ana vətən” deyirik?”, “vətən sevgisi nədir?”, “hardan başlanır vətən” tipli suallar verə bilər. Təbii ki, cavablar müxtəlif olacaq. Bu isə V sinif şagirdlərinin öz düşüncələri, fikirləri olacaqdır. Sonra isə inteqrasiya yaratmaq üçün müəllim “kim vətənə dair başqa şeir bilir?” sualı ilə sinifə müraciət edə bilər. Uşaqlar ötən dörd ildə öyrəndiklərini xatırlayacaqlar. İbtidai sinifdə uşaqlar hələ birinci sinifdə təhsil alarkən Kamal İsgəndərin “Anamızdır Azərbaycan” şeirini keçmişlər. Məqsəd altı, yeddi yaşlı uşaqların qəlbində vətən sevgisi oyandırmaqdır. Bu şeirdə Azərbaycanın görməli yerlərinin, Şahdağ, Göygölün adı çəkilir.

Bir tarixdir Azərbaycan,
Min bürcü, min qalası var.
Şahdağ kimi uca dağı,
Göygöl kimi aynası var.

Həmçinin şeirdə milli qəhrəmanlarımızdan: Koroğlu, Cavanşirdən bəhs edilir. Şeirin sonunda Azərbaycanın anamız olduğu vurğulanır.

V sinifdə keçilən Süleyman Rüstəmin şeirində də vətənin gözəlliyindən, insanların sədaqətindən, bir-birinə qarşı hörmətindən bəhs edilir. Müəllim bu iki şeir arasında inteqrasiya yarada bilər. Əlavə olaraq da, ikinci sinifdə keçilən Əhməd Cəmilin “Vətən” şeiri ilə həmin şeir arasında inteqrasiya yaratmaq mümkündür. Bu şeirdə də vətənin dupduru göllərindən, yamyaşıl çöllərindən, dağlarından, düzlərindən, dərələrindən söz açılır. Hər iki şeir insanda vətən sevgisi oyadır.

V sinifdə uşaqlar bədii təsvir ifadə vasitələri ilə: epitet, metafora, mübaliğə və digərləri ilə tanış olurlar. Nəzəriyyəni izah etdikdən sonra ötən illərdə və V sinifdə keçdikləri şeirləri xatırladıb həmin ifadə vasitələrini məhz həmin şeirdə tapmaları istiqamətində tapşırıq verilə bilər. Beləliklə də , şagirdlər nəzəri bilikləri tam şəkildə mənimsəyə bilərlər.

Sonrakı dərslərdə keçiləcək E. Zeynalovun “Oğru” hekayəsində də şagirdlər-dən təsvir vasitələrinin hissələrini və faktlarını müəyyən etmək tələb olunur. (1.1.5) Beləliklə, fəndaxili əlaqə yaranır, şagirdlər keçdikləri mövzuları daim xatırlayırlar və ən əsası, integrasiya yaratmaq bacarıqları inkişaf edir.

Şagirdlərə S.Əhmədlinin “Şəhidlər xiyabanı” hekayəsi tədris olunarkən də onlardan təsvir vasitələrinin hissələrini və faktlarını müəyyən etmək tələb olunur. Bununla yanaşı 5-ci sinif ədəbiyyat fənni üzrə müəllim üçün metodik vəsaitində deyilir ki, şagirdlərdən keçən dərs (E.Zeynalovun “Oğru” hekayəsi) təsviri mətnin hissələrini müəyyən etmək tələb olunmuşdur. Bu dərs yerinə yetiriləcək iş əvvəlki dərslərdəki fəaliyyətlərdən onunla fərqlənir ki, əsərin hissələrini müəyyən etməklə bağlı məsələlər daha incəlikləri ilə təqdim edilir. Bundan sonra şagird əvvəlki dərslərlə əlaqə yaradaraq hansı əsərdə hissələrin necə böldüyünü söyləyir. Və aradakı fərqi özü izah edir. Təbii ki, müəllim də bələdçi rolunu oynamalı, şagirdlərin səhvini, düzünü deməlidir.

M.Çəmənlinin “İgid Mübariz” əsəri də ədəbiyyat nəzəriyyəsi ilə integrasiya yaratmaq baxımından olduqca səciyyəvidir. Belə ki, bu əsərdə müəllim 1.1.5 standartına əsasən təsvir vasitələrini müəyyən etməyi tələb edə bilər. 1.2.4 standartına əsasən isə əsərin ideyası soruşulur. Bu zaman şagirdlər ideyanın nə olduğunu (yazıcının oxucuya çatdırmaq istədiyi fikir) bilməli, bu əsərdə onu müəyyən etməlidirlər. Sonra isə müəllim keçilən digər əsərlərdəki mövzunun ideyasının bu əsərdəki mövzu ideyası ilə üst-üstə düşdüyünü soruşa bilər. Beləliklə, V sinif şagirdləri həm ideya anlayışı dərindən tanış olacaqlar, həm də digər qəhrəmanlıq mövzusunda olan əsərləri xatırlayıb bu əsər ilə əlaqə yaratmağı bacaracaqlar.

Gördüyümüz kimi, ədəbiyyat dərslərində fəndaxili integrasiyanın imkanlarından istifadənin yüksək səviyyədə həyata keçirilməsi, həm dərslərin maraqlı keçməsinə, həm də şagirdlərdə yaradıcı fəaliyyətin, onlarda öyrən-mək, biliyi təcrübədə tətbiq etmək və digər bu kimi bacarıqların formalalaşdırılmasına imkan yaradır.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat

1. Azərbaycan Respublikasının Təhsil İnstitutu. Elmi əsərlər, cild 85, N-7, Bakı, 2018.
2. Ədəbiyyat fənni üzrə V sinif üçün metodik vəsait, Bakı: Bakı, 2012, 200 s.
3. Ədəbiyyat fənni üzrə V sinif üçün dərslik, Bakı: Təhsil, 2016, 208 s.
4. Həsənlı B. Ədəbiyyatın tədrisi metodikası, Bakı: Müəllim, 2014, 136 s.
5. Yusıfov F. Ədəbiyyatın tədrisi metodikası Bakı: 2009, 162 s.
6. http://www.anl.az/down/meqale/az_muellimi/az_muellimi_aprel2009/77191.htm

XÜLASƏ

Məqalədə aktual mövzulardan biri olan V sinif ədəbiyyat dərslərində fəndaxili integrasiyadan istifadə imkanlarından bəhs olunur. “İntegrasiya” latın dilində “interger” sözündən olub, “bərpa olunma”, “doldurma”, “hissələrin bütöv bir tam halında birləşməsi”, “bütöv”, “bütövləşmə” deməkdir. İntegrasiya bütün elm sahələrində xüsusi yer tutur. Ədəbiyyatda fəndaxili əlaqə dedikdə isə , ilk növbədə, eyni sinifdə və müxtəlif siniflərdə söz sənəti, hər hansı bir mövzu, problem üzrə əlaqələndirilməsi başa düşülür. Təcrübələr də göstərir ki, şagirdlər dərslərdə integrasiya yaradılan zaman mövzunu daha dərindən, daha mükəmməl mənimsəyir, dərs yadda qalan olur, dərslər maraqlı, “rəngarəng” olur və şagirdlərdə yaradıcılıq, tədqiqatçılıq meyilləri yaranır. V sinif ədəbiyyat dərslərinə nəzər saldıqda məlum olur ki, yeni dərslikdə və metodik vəsaitdə bütün ədəbi-bədii materialların interaktivlik zəmində öyrədilməsi imkanları diqqət mərkəzində saxlanılmışdır.

Açar sözlər: integrasiya, ədəbiyyat, təlim, elm, təhsil

Rəyçi: dos.S.Ş.Mustafayeva